

بوم گردشگری و تأثیر آن در توسعه منطقه‌ای ایران

مریم قهرمانی*، اسماعیل شیبچه**

تاریخ دریافت مقاله: ۹۴/۳/۱۶

تاریخ پذیرش مقاله: ۹۴/۶/۱۵

چکیده

امروزه گردشگری یکی از امیدبخش‌ترین فعالیت‌هایی است که از آن به‌عنوان گذرگاه توسعه یاد می‌شود. بوم‌سازگان ایران، بستر مناسبی برای سودآوری در بخش بوم گردشگری است. رشد سریع طبیعت‌گردی باعث شده است تا تأثیرات این صنعت موردتوجه قرار گیرد. رشد تقاضا برای گردشگری بر پایه طبیعت این علاقه را در مدیران مناطق حفاظت‌شده پدید آورده است تا گردشگری را به حوزه حفظ محیط‌زیست بکشانند. ایجاد اشتغال و توسعه منطقه از اهداف بوم گردشگری می‌باشد. بوم گردشگری دارای بیشترین کارایی در استفاده از قابلیت‌های طبیعی و فرهنگی است که در عین استفاده کارآمد و ایجاد زمینه برای اشتغال و درآمدزایی کمترین تأثیر منفی را بر محیط‌زیست وارد نموده و ابزاری مناسب برای توسعه متوازن به‌ویژه در کشورهای درحال توسعه می‌باشد.

واژگان کلیدی

گردشگری، بوم گردشگری، توسعه منطقه‌ای، ایران

* دانشجوی دکتری شهرسازی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد قزوین. مدرس گروه شهرسازی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد همدان، باشگاه پژوهشگران جوان و نخبگان، همدان، ایران.
Mghahremani87@yahoo.com

** استاد دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه علم و صنعت ایران

مقدمه

امروزه توسعه به‌عنوان یک فرآیند، مهم‌ترین بحث کشورها، به‌ویژه کشورهای درحال توسعه است. پدیده گردشگری در بیشتر کشورهای جهان به‌عنوان یک ابزار مهم توسعه و محرومیت‌زدایی موردتوجه قرار گرفته است و به دلیل درآمدزایی، سرمایه‌گذاری زیادی را در این بخش انجام می‌دهند. صنعت گردشگری به‌عنوان یکی از درآمدزاترین صنایع پس از صنایع نفت و خودروسازی می‌باشد. گردشگری به دلیل برخورداری از توانمندی بالا در خلق و ارتقای مؤلفه‌های توسعه ملی، منطقه‌ای و شهری و روستایی همیشه موردتوجه بوده است. در بین تمامی شاخه‌های گردشگری، بوم گردشگری از گونه‌های مهم گردشگری است که بیشترین سازگاری را با توسعه مناطق به دلیل اهداف حفظ محیط‌زیست، التزام به توسعه جوامع، احترام به ویژگی‌های فرهنگی، رونق بازار صنایع‌دستی، کاهش نرخ بیکاری، افزایش سطح درآمد و... دارد.

بوم گردشگری برای گردشگران فرصتی پدید آورده است تا بتوانند نمادهای طبیعی و فرهنگی را تجربه کنند و اهمیت حفظ تنوع زیستی و فرهنگ‌های محلی را دریابند، درعین حال این فعالیت برای حفظ محیط‌زیست درآمدزاست و برای مردم روستا و کسانی که در نواحی دورافتاده زندگی می‌کنند، منفعت اقتصادی و توسعه روستاها را در پی دارد. درحقیقت، با توسعه روستاها و به دنبال آن افزایش رضایت افراد از زندگی در روستا از میزان مهاجرت به شهرها کاسته شده و درنهایت موجب توسعه مناطق کشور می‌شود. ایران کشوری پهناور، تمدن ساز با جغرافیای چهارفصل و مجموعه‌ای از گیاهان و پرندگان دنیا و با بهره‌گیری از سوابق تاریخی و فرهنگی و ویژگی‌های محیطی و طبیعی خود، توان گردشگری و بوم گردشگری قابل توجهی را دارا است. چشم‌اندازهای طبیعی متنوع ساحل، کوهستانی، بیابانی و کویری در آمیزش و ترکیب هماهنگ با یکدیگر، انگیزه‌ها و فرصت‌های گوناگونی را برای دیدار از ایران فراهم می‌سازد. فرصتی که ایران علی‌رغم برخورداری از ۱۱ اقلیم از ۱۳ اقلیم موجود در جهان، وجود فرهنگ‌ها، آداب‌ورسوم متعدد، وجود صنایع‌دستی ویژه و... به دلیل تکیه بر صنعت نفت در طی سال‌های گذشته، کم‌ترین بهره‌برداری را نموده است. کشور ما با توجه به بهره‌مند بودن از جاذبه‌های جهانگردی بسیار می‌تواند با برنامه‌ریزی در راستای این صنعت از اقتصاد تک‌محصولی متکی بر نفت فاصله بگیرد.

سؤال پژوهش

این مقاله درصدد پاسخ به این پرسش است، صنعت بوم گردشگری چه تأثیری در توسعه مناطق ایران می‌تواند داشته باشد؟

روش تحقیق

روش تحقیق در این پژوهش اسنادی است. درروش اسنادی از کتب، مقاله‌های معتبر، سایت‌های اینترنتی معتبر، مراجعه به کتابخانه و فیش‌برداری استفاده شده است. به‌منظور جمع‌آوری آمارهای اولیه موردنیاز از سایت سازمان محیط‌زیست استفاده شده است. سپس با استفاده از اطلاعات موجود در مورد تقسیمات کالبدی کشور آمار اولیه دسته‌بندی و تحلیل شده است.

ادبیات نظری

گردشگری: امروزه گردشگری یکی از امیدبخش‌ترین فعالیت‌هایی است که از آن به‌عنوان گذرگاه توسعه یاد می‌کنند (Swarbrooke, 1998:53). گردشگری را می‌توان صنعت سفید نام نهاد، زیرا برخلاف اغلب صنایع تولیدی، بدون آلوده سازی محیط‌زیست انسانی، زمینه‌ساز دوستی و تفاهم بین ملت‌هاست و صلح و صفا را برای مردمان به ارمغان می‌آورد (الوانی و پیروزبخت، ۱۳۸۵:۱۳). به‌طور کلی گردشگری دربرگیرنده جریانی از سرمایه، انسان، فرهنگ و ارتباط متقابل میان آن‌هاست؛ بنابراین آثار مختلفی در فضای جغرافیایی ایجاد می‌نماید (Briedenhann, 2004:7). گردشگری دارای اشکال و انواع مختلفی است که بسته به شرایط محیطی، متفاوت می‌باشد (Cater, 2000:43). گردشگری از نظر جاذبه‌های گردشگری به پنج گروه تقسیم می‌شود: ۱- جاذبه‌های طبیعی (بوم گردشگری) ۲- جاذبه‌های فرهنگی ۳- جاذبه‌های مذهبی ۴- جاذبه‌های اقتصادی ۵- جاذبه‌های ورزشی (غمخوار، ۱۳۸۲:۳۴).

چهار بعد متفاوت گردشگری را می‌تواند این‌گونه تعریف شود:

۱. گردشگر؛
۲. مشاغل که کالاها و خدمات را برای گردشگران فراهم می‌نمایند؛
۳. دولت جامعه یا منطقه میزبان؛
۴. جامعه میزبان؛

پس مفهوم توسعه در فرآیند زمانی همواره به‌سوی عمیق‌تر شدن، جامع شدن، چندبعدی نگری، در بر گرفتن شرایط و عوامل ساختاری و مردمی‌تر شدن حرکت کرده است. توسعه منطقه‌ای عبارت است از یک فرآیند و برنامه‌ریزی مداوم که مستلزم عملیات و کنش‌های است که با توسعه پایدار و چندبعدی در منطقه ارتباط تنگاتنگ دارد و یا به عبارتی توسعه منطقه‌ای یک برنامه‌ریزی از پایین به بالاست که مشارکت بخش‌های خصوصی و اجتماعی را در سطوح مختلف ملی و منطقه‌ای از عوامل مهم قلمداد می‌کند (Hall, 2000:3). توسعه منطقه‌ای سه هدف مهم را دنبال می‌کند: تولیدی، اجتماعی و زیست‌شناختی. توسعه منطقه‌ای بر آن است که بهترین شرایط و امکانات را برای توسعه یکپارچه و همه‌جانبه فراهم آورد، تفاوت‌های کیفیت زندگی بین منطقه‌ای و درون منطقه‌ای را به حداقل برساند و نهایتاً از میان بردارد و جهت نائل شدن به این اهداف بهترین بهره‌گیری ممکن از امکانات طبیعی و استعداد‌های انسانی یک منطقه را میسر سازد (Ibid, 15).

بنابراین گردشگری می‌تواند به‌عنوان مجموعه‌ای از پدیده‌ها و روابطی که از کنش متقابل بین گردشگران، ارائه‌کنندگان مشاغل، دولت‌ها و جوامع میزبان در فرآیند جذب و پذیرش این گردشگران و سایر بازدیدکنندگان، ناشی می‌شود، تعریف شود (Goeldner et al., 1999:14).

بوم گردشگری: اکو توریسم به‌عنوان یکی از انواع فعالیت‌های گردشگری ترکیبی از دو واژه بوم‌شناسی و گردشگری است که در واقع حاصل برخوردهای طرفداران بهره‌گیری افراطی از طبیعت و طرفداران استفاده معقول از آن بوده است. با توجه به ابعاد بسیار متفاوت فعالیت‌های بوم گردشگری ارائه شده توسط ذینفعان آن، توافق عمومی اندکی در مورد تعریف آن وجود دارد (Funnell & Bynoe, 2007:163). سبالیوس لاسکورین اولین کسی بود که در سال ۱۹۸۳ واژه اکوتوریسم را سفر به مناطق طبیعی نسبتاً دست‌نخورده و غیر آلوده باهدف خاص مطالعه، لذت بردن از چشم‌اندازها، گیاهان و حیوانات وحشی و هرگونه جذابیت فرهنگی منطقه به‌کاربرده است (Fennel, 2001:403). بوم گردشگری، سفر به مناطق حساس، بکر، سالم و معمولاً حفاظت‌شده است. بوم گردشگری برای گردشگر، یک سفر آموزنده است که درآمد آن صرف حفاظت محل شده و مستقیماً در رشد و توسعه اقتصادی و تقویت سیاسی جوامع محلی تأثیر می‌گذارد و موجب تکریم فرهنگ‌های گوناگون و حقوق بشر می‌شود (درام و مور، ۱۳۸۸:۵). در حقیقت فعالیت‌هایی که دارای ملاک‌های اصلی زیر باشد در زمره فعالیت‌های بوم گردشگری قرار می‌گیرد:

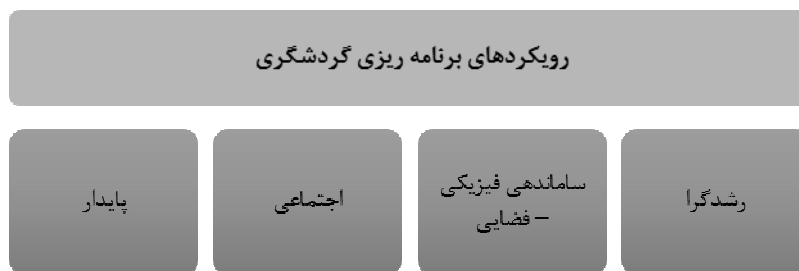
- ۱- جاذبه‌ها باید به‌طور برجسته طبیعت‌محور باشند.
  - ۲- جاذبه‌ها برای بازدیدکنندگان جنبه آموزشی و یادگیری داشته باشد.
  - ۳- مدیریت گردشگری باید در جهت رعایت اصول زیست‌محیطی، اجتماعی، فرهنگی و پایداری اقتصادی حرکت نماید (Blamey, 2001:5).
- به‌طور کلی در تعریف و دیدگاه‌های مختلف، بوم گردشگری ویژگی‌های زیر را داراست:
- گردشگری بر پایه طبیعت؛
  - درک طبیعت؛
  - تشویق به حفاظت منابع طبیعی؛
  - فراهم نمودن منافع اقتصادی برای جوامع میزبان؛
  - احترام به فرهنگ بومی و به حداقل رساندن تضادهای اجتماعی؛
  - ارتقاء سطح آموزش محیطی بازدیدکنندگان (Boyd & Richard, 1996:12)

توسعه منطقه‌ای: توسعه به معنای آشکار کردن و برملا کردن چیزی است که در ذات یک واقعیت وجود دارد. این معنای رایج توسعه تا سال ۱۸۵۰ در انگلستان بود. بعد از دهه ۱۸۵۰ توسعه معنای جدیدی به خود گرفت و این واژه به معنای حرکت از یک سطح یا حالت مادون به سطح یا حالت برتر بود. از دهه ۱۹۵۰ به بعد در ارتباط با دگرگون‌سازی ساختاری کشورها و سرزمین‌ها، اصطلاح رشد مطرح شد که بیشتر در زمینه‌های اقتصادی به‌کاربرده می‌شد و به توسعه از دیدگاه کمی نگاه می‌شد؛ ولی در حال حاضر توسعه به معنای ارتقاء کمی و کیفی زندگی اجتماعی، اقتصادی و انسانی‌تر شدن زندگی و روابط اجتماعی افراد در زمان و مکان است (طالب و عنبری، ۱۳۸۷:۲۲۷).

امروزه توسعه به‌عنوان یک فرآیند، مهم‌ترین بحث کشورها، به‌ویژه کشورهای درحال توسعه است. امروزه همه کشورها اعم از توسعه یافته و درحال توسعه و حتی کشورهای عقب‌مانده پذیرفته‌اند که هر توسعه‌ای تنها با برنامه‌ریزی امکان‌پذیر است. توسعه گردشگری پایدار، به دلیل اهمیت آن و تأثیرات بالقوه مثبت و منفی اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و زیست‌محیطی که می‌تواند داشته شد،

بدون برنامه‌ریزی امکان‌پذیر و دست‌یافتنی نخواهد بود. تحقق پیشرفت و توسعه کشورها نیز مستلزم بهره‌گیری از استعداد، توان و حضور فعالانه مردم و مشارکت آن‌ها در مراحل مختلف توسعه است (ازکیا، ۱۳۸۷: ۳۹).

رویکردهای مربوط به برنامه‌ریزی بخش گردشگری: تا اواخر دهه ۱۹۷۰ گردشگری به‌عنوان فعالیتی طلایی و بدون آلودگی معرفی و پیوسته بر آثار مطلوب و منافع آن و به‌خصوص سود اقتصادی تأکید می‌شود (Choi, 2003:77). در دهه ۱۹۸۰ پیامدهای زیست‌محیطی به تنها دغدغه محققان این حوزه تبدیل شد (Butler, 1980:5). در دهه ۱۹۹۰ با تأکید همزمان بر پیامدهای مطلوب و نامطلوب گردشگری، حرکت از سوی گردشگری انبوه به‌سوی رویکرد توسعه پایدار آغاز شد (Jurowski et al, 1997:3). مروری بر ادبیات برنامه‌ریزی گردشگری مبین این نکته است که تاکنون چهار رویکرد عمده در مورد برنامه‌ریزی بخش گردشگری وجود داشته است:

تصویر ۱- نمودار رویکردهای برنامه‌ریزی گردشگری

برنامه‌ریزی سطح منطقه‌ای گردشگری: برنامه‌ریزی سطح منطقه‌ای گردشگری به‌طور معمول برای منطقه‌ای از کشور، چند استان و شاید یک گره جزیره انجام می‌شود. اگر خط‌مشی و برنامه ملی وجود داشته باشد، در چارچوب این برنامه انجام می‌شود. برنامه‌ریزی منطقه‌ای در عناصر زیر متمرکز می‌شود:

- خط‌مشی منطقه‌ای؛
- دسترسی منطقه‌ای و شبکه خدمات و تسهیلات حمل‌ونقل داخلی؛
- نوع و محل استقرار جاذبه‌های گردشگری؛
- محل استقرار نواحی توسعه گردشگری؛
- تعداد، نوع و محل استقرار اقامتگاه و سایر خدمات و تسهیلات گردشگری؛
- ملاحظات زیست‌محیطی، اجتماعی-فرهنگی و اقتصادی در سطح منطقه‌ای و تحلیل اثرات؛
- راهبردهای بازاریابی و برنامه‌های پیشبردی؛
- ساختارهای سازمانی، مقررات، قوانین و سیاست‌های سرمایه‌گذاری؛
- فنون اجرایی شامل: مرحله‌بندی توسعه، برنامه‌نویسی و قوانین منطقه بندی توسعه تسهیلات گردشگر و طراحی استانداردها؛ (ضرغام بروجنی، ۱۳۸۹: ۹۲)

راهبردهای مدیریتی بوم گردشگری: راهبردهای مدیریتی، فعالیت‌های گردشگر، که در اهداف حفاظتی یک منطقه حفاظت‌شده نقش دارند را تعیین می‌کنند. باین‌وجود این راهبردها را می‌توان برای پیشرفت گردشگری در مناطقی به کار برد که رسماً حفاظت نشده‌اند.

راهبردهای کلیدی مدیریت بوم گردشگری عبارت‌اند از:

- پهنه‌بندی برای استفاده بازدیدکنندگان؛
- طرح‌ریزی و طراحی مکان بازدیدکننده؛
- طراحی پایدار زیرساخت؛
- توسعه ساز و کارهای تولید درآمد؛
- مدیریت و پایش اثرات بازدیدکننده؛
- هدایت منطقی راهنمایان طبیعت دوست؛ (نسترن و حجه فروش، ۱۳۹۱: ۱۷۴)

نمونه موردی

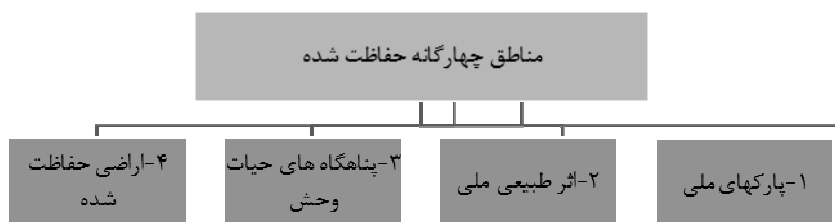
ایران از جمله کشورهای دارای جاذبه‌های خاص و بی‌نظیر است که می‌تواند در کنار پیشینه تاریخی و فرهنگی خود از آن‌ها نیز برای جذب گردشگر بهره‌گیرد. به تصدیق سازمان یونسکو، ایران از نظر جاذبه‌های بوم گردشگری و تنوع اقلیمی جزء پنج کشور نخست جهان است؛ اما از این موهبت الهی به نحو مطلوبی بهره‌برداری نشده است (زاهدی، ۱۳۸۷: ۵۶).

منابع و جاذبه‌های بوم گردشگری ایران: بوم گردشگری دربرگیرنده گونه‌های متفاوتی از گردشگری شامل گردشگری زیست‌محیطی، گردشگری دریایی، گردشگری ورزشی، گردشگری صید و شکار، گردشگری گیاهان و حیوانات و... می‌باشد (پاپلی یزدی و سقایی، ۱۳۸۵: ۲۱۶). باوجود این که ایران بر کمر بند خشک جهان قرار دارد، اما دارای تنوع اقلیمی و زیستگاه‌های گوناگون برای جلب گردشگران است. البته بسیاری از گونه‌های نادر جانوری ایران، منقرض گشته یا در معرض انقراض هستند؛ لیکن هنوز هم گونه‌های متنوع جانوری و گیاهی قابل توجهی که در اقلیم‌های گوناگون موجود است که در صورت مدیریت صحیح می‌تواند جوابگوی گردشگران باشد. در نمودار زیر به منابع و جاذبه‌های بوم گردشگری ایران اشاره شده است:

کوهنوردی و غار نوردی	طبیعت درمانی	بیابانگردی	ورزش‌های ساحلی و آبی	ورزش‌های زمستانی	مردم شناسی	شکار و صید	دلمنه نوردی
صخره نوردی	چشمه های آبگرم	توره‌های کاروان رو	شنا	اسکی	گردشگری کوچ	شکار چارپایان	دیدار از حیات وحش
یخ نوردی	لجن درمانی	قایق رانی	قایقرانی	لوژ سواری	گردشگری آداب و رسوم	ماهگیری	دیدار از چشم اندازها و آثار طبیعت
غار گردی	پناهگاه های بیابانی	اسکی و قایق سواری روی ماسه	اسکی روی آب	یرف نوردی	روستاگردی	صید پرندگان	آموزش و پرورش در طبیعت
			غواصی				تفریح و تفریح و تنبیه حال و هوا

تصویر ۲- نمودار منابع و جاذبه‌های بوم گردشگری ایران

سازمان حفاظت محیط‌زیست مناطق بارزش زیست‌محیطی ایران را جهت محافظت در قالب مناطق چهارگانه تقسیم کرده است: ۲۶ پارک ملی، چشم‌اندازهای طبیعی دارای اهمیت ملی و جهانی، ۳۵ اثر طبیعی ملی، پدیده‌ها یا مجموعه‌های گیاهی جانوری کم‌نظیر، ۴۲ پناهگاه حیات‌وحش زیستگاه‌های نمونه جانوران وحشی و ۱۵۰ منطقه حفاظت‌شده اراضی ویژه زیست‌محیطی در کشور وجود دارد. همچنین منطقه شکارممنوع برای ترمیم جمعیت جانوری اختصاص داده می‌شود؛ که می‌توان آن را با توجه به سایر معیارها، به‌عنوان یکی از مناطق چهارگانه تحت مدیریت سازمان حفاظت محیط‌زیست ایران تعیین کرد. توسط سازمان حفاظت محیط‌زیست ایران ۱۵۳ منطقه شکارممنوع شناخته و معرفی شده است.

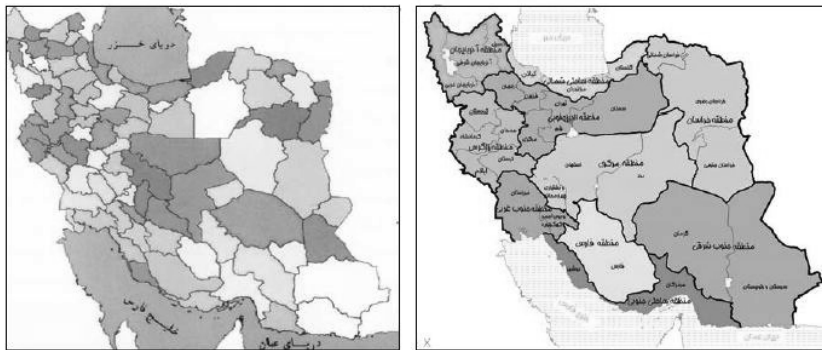

تصویر ۳- نمودار مناطق چهارگانه حفاظت‌شده

در ادامه به‌منظور مطالعه نظم یافته تأثیر بوم گردشگری در مناطق ایران، از رویکردی که در طرح کالبد ملی برای منطقه بندی وجود دارد، استفاده شده است.

در طرح کالبدی ملی، سرزمین ایران به ده کلان منطقه (هر کلان منطقه شامل یک یا چند استان) و ۸۵ ناحیه برنامه‌ریزی فضایی تقسیم شده است. ده منطقه کلان برنامه‌ریزی و استان‌های شامل آن‌ها عبارت‌اند از:

۱. آذربایجان (آذربایجان شرقی، آذربایجان غربی و اردبیل)
۲. زاگرس (همدان، کرمانشاه، کردستان، لرستان، ایلام)
۳. خوزستان (خوزستان، کهگیلویه و بویراحمد)
۴. فارس (فارس)
۵. مرکزی (اصفهان، یزد، چهارمحال و بختیاری)
۶. البرز جنوبی (تهران، مرکزی، سمنان، زنجان، قزوین و قم)
۷. ساحلی شمالی (گیلان، مازندران، گلستان)
۸. ساحلی جنوب (هرمزگان، بوشهر)
۹. منطقه خراسان (خراسان شمالی، خراسان رضوی، خراسان جنوبی)
۱۰. جنوب شرقی (کرمان، سیستان و بلوچستان) (طرح کالبدی ملی ایران، ۱۳۷۵).

تصویر ۴- تقسیم‌بندی ایران به ده کلان منطقه و ۸۵ ناحیه

بررسی مناطق چهارگانه حفاظت‌شده در مناطق ایران: با توجه به رویکرد منطقه بندی در طرح کالبدی ملی و آمار ارائه شده توسط سایت حفاظت محیط‌زیست در این بخش به بررسی مساحت مناطق ۴ گانه با ارزش زیست‌محیطی به تفکیک در مناطق ایران پرداخته شده است:

۱- پارک‌های ملی تحت مدیریت سازمان حفاظت محیط‌زیست: این قسمت شامل ۲۶ پارک ملی، چشم‌اندازهای طبیعی دارای اهمیت ملی و جهانی تحت مدیریت سازمان حفاظت محیط‌زیست می‌باشد. با توجه به محاسبات صورت گرفته، بیشترین مساحت در منطقه البرز جنوبی و در منطقه زاگرس پارک ملی وجود ندارد و پس‌از آن کمترین مساحت در منطقه خوزستان وجود دارد. مساحت پارک‌های ملی در مناطق ایران به تفکیک در جدول زیر آورده شده است:

جدول ۱- پارک‌های ملی تحت مدیریت سازمان حفاظت محیط‌زیست

ردیف	فهرست مناطق ایران	مساحت
۱	آذربایجان	۵۵۶۸۱۱
۲	زاگرس	۰
۳	خوزستان	۳۷۴۳۳
۴	فارس	۲۵۵۳۱۱
۵	مرکزی	۱۵۹۸۵۴
۶	البرز جنوبی	۵۹۰۴۸۷
۷	ساحلی شمالی	۱۱۸۲۷۹
۸	ساحلی جنوب	۶۷۱۲۲
۹	منطقه خراسان	۵۰۸۰۸
۱۰	جنوب شرقی	۱۴۹۹۸۲
مجموع	ایران	۱۹۸۶۰۸۷

۲- اثرهای طبیعی ملی تحت مدیریت سازمان حفاظت محیط‌زیست: این قسمت شامل ۳۵ اثر طبیعی ملی، پدیده‌ها یا مجموعه‌های گیاهی جانوری کم‌نظیر تحت مدیریت سازمان حفاظت محیط‌زیست می‌باشد. با توجه به محاسبات صورت گرفته، بیشترین مساحت در منطقه خراسان و در مناطق خوزستان و فارس اثر طبیعی ملی وجود ندارد و پس‌از آن کمترین مساحت در منطقه جنوب شرقی وجود دارد. مساحت اثرهای طبیعی ملی در مناطق ایران به تفکیک در جدول زیر آورده شده است:

جدول ۲- اثرهای طبیعی ملی تحت مدیریت سازمان حفاظت محیط‌زیست

ردیف	فهرست مناطق ایران	مساحت
۱	آذربایجان	۸۹۰۰۰۰۰
۲	زاگرس	۱۵۲۳۰۰۱
۳	خوزستان	۰
۴	فارس	۰
۵	مرکزی	۳۸۲۰۳۳
۶	البرز جنوبی	۴۴۹۹۰۱۴
۷	ساحلی شمالی	۵۵۲۴۰۲۸
۸	ساحلی جنوب	۶۵۳۸۰۰۰
۹	منطقه خراسان	۹۹۷۷۰۵۱
۱۰	جنوب شرقی	۲۳۲۰۰۵
مجموع	ایران	۳۷۵۷۶۰۳۱

۳- پناهگاه‌های حیات وحش تحت مدیریت سازمان حفاظت محیط‌زیست: این قسمت شامل ۴۲ پناهگاه حیات وحش زیستگاه‌های نمونه جانوران وحشی تحت مدیریت سازمان حفاظت محیط‌زیست می‌باشد. با توجه به محاسبات صورت گرفته، بیشترین مساحت در منطقه جنوب شرقی و کمترین مساحت در منطقه زاگرس وجود دارد. مساحت پناهگاه‌های حیات وحش تحت مدیریت سازمان حفاظت محیط‌زیست در مناطق ایران به تفکیک در جدول زیر آورده شده است:

جدول ۳- پناهگاه‌های حیات وحش تحت مدیریت سازمان حفاظت محیط‌زیست

ردیف	فهرست مناطق ایران	مساحت
۱	آذربایجان	۹۵۷۰۰
۲	زاگرس	۴۳۹۴۳
۳	خوزستان	۳۲۸۷۵۲
۴	فارس	۱۵۳۴۹۹
۵	مرکزی	۶۲۱۸۹۴
۶	البرز جنوبی	۱۲۴۳۷۸۸
۷	ساحلی شمالی	۲۴۸۷۵۷۶
۸	ساحلی جنوب	۴۳۵۳۲۵۸
۹	منطقه خراسان	۹۲۳۲۷۱۰
۱۰	جنوب شرقی	۱۷۹۳۹۲۲۶
مجموع	ایران	۳۶۵۰۰۳۴۶

۴- مناطق حفاظت شده اراضی ویژه زیست محیطی تحت مدیریت سازمان حفاظت محیط‌زیست: این قسمت شامل ۱۵۰ منطقه حفاظت شده اراضی ویژه زیست محیطی تحت مدیریت سازمان حفاظت محیط‌زیست می‌باشد. با توجه به محاسبات صورت گرفته، بیشترین مساحت در منطقه البرز جنوبی و کمترین مساحت در منطقه ساحلی شمالی وجود دارد. مساحت پناهگاه‌های حیات وحش تحت مدیریت سازمان حفاظت محیط‌زیست در مناطق ایران به تفکیک، در جدول زیر آورده شده است:

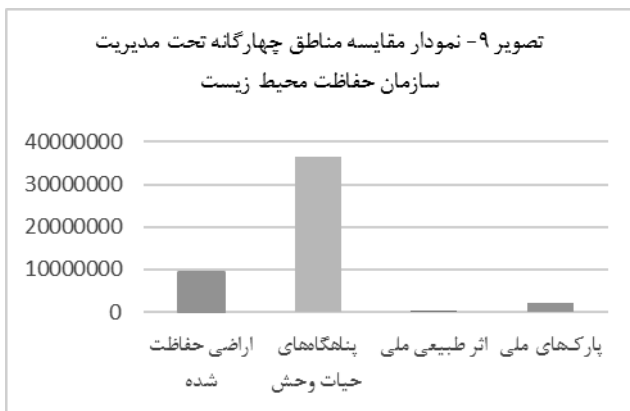
جدول ۴- مناطق حفاظت شده اراضی ویژه زیست محیطی تحت مدیریت سازمان حفاظت محیط زیست

ردیف	فهرست مناطق ایران	مساحت
1	آذربایجان	۷۳۰۰۲۴
2	زاگرس	۶۷۲۷۱۰
3	خوزستان	۵۲۸۳۴۶
4	فارس	۷۶۴۸۰۰
5	مرکزی	۹۰۶۳۳۱
6	البرز جنوبی	۲۲۱۴۳۱۹
7	ساحلی شمالی	۲۸۴۹۵۲
8	ساحلی جنوب	۷۸۵۷۸۷
9	منطقه خراسان	۱۱۶۴۳۱۴
10	جنوب شرقی	۱۴۱۶۹۷۵
مجموع	ایران	۹۴۶۸۵۵۸

۵- مقایسه مناطق چهارگانه تحت مدیریت سازمان حفاظت محیط زیست: با توجه به آمار ارائه شده در سایت حفاظت محیط زیست مربوط به مناطق چهارگانه تحت مدیریت سازمان حفاظت محیط زیست، بیشترین مساحت به پناهگاه‌های حیات وحش و کمترین مساحت به اثر طبیعی ملی اختصاص دارد.

جدول ۵، مقایسه مناطق چهارگانه تحت مدیریت سازمان حفاظت محیط زیست

ردیف	فهرست مناطق ایران	مساحت
۱	پارک‌های ملی	۱۹۸۶۰۸۷
۲	اثر طبیعی ملی	۳۷۵۷۶۰۳۱
۳	پناهگاه‌های حیات وحش	۳۶۵۰۰۳۴۶
۴	اراضی حفاظت شده	۹۴۶۸۵۵۸
مجموع	مناطق چهارگانه	۴۷۹۹۲۵۶۷۰۳۱

تحلیل و بررسی تأثیرات مثبت و منفی بوم گردشگری بر مناطق

بدون شک فعالیت‌های گردشگری در مناطق اکو توریستی پیامدهای زیست محیطی به جا می‌گذارند. اثرات مثبت یا منفی زیست محیطی فعالیت‌های گردشگری ممکن است به طور مستقیم، غیرمستقیم یا توأمان در محیط ظاهر شوند. مهم و قابل ملاحظه بودن این اثرات بر حسب ماهیت، میزان، دامنه، شدت، مدت، عدم امکان حذف یا کاهش اثر سنجیده می‌شوند.

۱- تأثیرات مثبت

۱-۱- تأثیرات اقتصادی

- **اقتصاد قوی‌تر:** بازدید گردشگران از مناطق طبیعی موجب تقویت اقتصاد در سطوح محلی، منطقه‌ای و ملی می‌شود.
 - بوم گردشگری در سطح محلی برای مردم منطقه شغل ایجاد نموده و همزمان با آن پولی که در سطح منطقه هزینه شده باعث افزایش درآمد مردم محلی شده و در نهایت رونق فعالیت اقتصادی محله را دربر خواهد داشت. در صورت ورود گردشگران خارجی به این مناطق حفاظت شده، دولت‌ها از طریق برقراری تعرفه‌های گمرکی و مالیاتی از محل گردشگری می‌توانند درآمد ارزی کسب نمایند.

- امکان جذب سرمایه‌گذاری‌های داخلی و خارجی
  - توسعه منطقه‌ای: کمک به توسعه منطقه‌ای و تعدیل نابرابری‌های اقتصادی بین مناطق کشور
  - توسعه زیرساخت‌های محلی: توسعه زیرساخت‌های محلی مانند گسترش امکانات اقامتی، پذیرایی و امکانات جنبی.
  - درآمدزایی: افزایش درآمدزایی از تأثیرات مثبت در منطقه می‌باشد که از روش‌های زیر به دست خواهد آمد:
  - ورودیم یا حق استفاده از گردشگران که به صورت ثابت و یا به صورت چند نرخی برای گردشگران داخلی و خارجی با توجه به میزان استفاده آنان از امکانات می‌باشد.
  - واگذاری امتیاز اعطایی به بخش خصوصی برای ایجاد بوفه، رستوران، فروشگاه‌های عرضه کالا و فروش سوغات و... در این صورت نسبتی از سود فعالیت‌ها نصیب منطقه حفاظت‌شده می‌شود. مسئولیت فعالیت کارکنان آموزش ندیده و بی‌توجه به مناطق حفاظت‌شده کاهش یافته و همچنین این مناطق از انرژی و توان فعالیت بخش خصوصی بهره‌مند می‌شوند.
  - دریافت کمک و هدایا برای حفظ گونه‌های گیاهی و جانوری در معرض تهدید از بازدیدکنندگان و افراد شیفته تجربه طبیعت‌گردی که تمایل به مشارکت و همکاری با مسئولین دارند. دریافت هدایا به شیوه‌های مختلفی امکان‌پذیر است: در منطقه حفاظت‌شده به صورت صندوق، به صورت اینترنتی از گردشگران مجازی و همچنین از طریق برگزاری مراسم رسمی.
  - اشتغال‌زایی: فراهم آمدن فرصت‌های شغلی جدید و تنوع از تأثیرات مثبت بوم گردشگری است که در موارد زیر بررسی شده است:
  - ایجاد فرصت‌های شغلی به صورت مستقیم و غیرمستقیم در منطقه بوم گردشگری.
  - ایجاد فرصت‌های شغلی برای پاسخ به تقاضاهای افزایش‌یافته گردشگران مانند راهنمای گردشگران، پژوهشگران، تولیدکننده صنایع دستی، مالک خانه اجاره‌ای.
  - اشتغال‌زایی نیاز به آموزش دارد و نیازمند تغییر وضعیت حرفه‌ای و شخصی ساکنین می‌باشد؛ مانند تغییر شغل کنندگان درختان دیروز به راهنمای گردشگری امروز.
- ۱-۲- تأثیرات زیست‌محیطی**
- کمک و حمایت از مناطق حفاظت‌شده: وجود گردشگران علاقه‌مند در کنار جاذبه‌های بالقوه گردشگری، از جمله عواملی است که مقامات دولتی و مردم محلی را وادار می‌کند تا از مناطق حفاظت‌شده حمایت کنند.
  - حفظ محیط‌زیست: با افزایش تعداد کارکنان، توسعه نظام نظارت و دیده‌بانی، بوم گردشگری می‌تواند پشتیبان مناسبی در برابر تهدیدات و تعارضات استفاده از اراضی شود. افزایش نظارت در این مناطق، از قطع درختان و شکارهای غیرقانونی به‌منظور حفظ گونه‌های گیاهی و جانوری جلوگیری می‌نماید.
  - با آموزش و ترویج فرهنگ زیست‌محیطی در میان گردشگران انگیزه‌های لازم برای حفظ محیط‌زیست و مدیریت بهینه منابع موجود ایجاد می‌شود.
  - توجه به بوم گردشگری و ارائه برنامه‌های متناسب سطح آگاهی‌های عمومی در ارتباط با محیط‌زیست را افزایش داده و در نتیجه افزایش حساسیت گردشگران و مردم محلی نسبت به محیط‌زیست را به دنبال خواهد داشت.
- ۱-۳- تأثیرات اجتماعی- فرهنگی**
- توانمندسازی و تبادل فرهنگی: به‌طور کلی ساکنان محلی به دو گونه از منافع فرهنگی توسعه گردشگری بهره‌مند می‌شوند: اول اینکه گردشگری، فرهنگ جامعه میزبان را به سایر جوامع و فرهنگ‌ها معرفی می‌کند. دوم اینکه صنعت گردشگری فرصتی برای ساکنان ایجاد می‌کند تا فرهنگ خود را مستقیم و بدون واسطه و به شکل واقعی به علاقه‌مندان عرضه کنند.
  - وقتی مردم محلی مشاهده کنند که گردشگران به فرهنگ آنان با دیده تحسین می‌نگرند احساس مباهات به فرهنگ خودی در آنان تقویت و یا حتی زنده خواهد شد. این در مورد جوامعی صدق می‌کند که دستخوش رشد شتابان و دچار از دست رفتن حس اعتماد به فرهنگ خودی شده‌اند.
  - توجه به هنرهای سنتی و دستی و احیای آداب‌ورسوم و حفاظت از جاذبه‌های گردشگری را در بر خواهد داشت.
  - گردشگری بومی می‌تواند موجب گسترش یکپارچگی و همگرایی اجتماعی- فرهنگی در سطح کشور و تقویت وحدت شود.
  - کاهش نابرابری اجتماعی: نابرابری‌های اجتماعی کاهش می‌یابد و توسعه عدالت اجتماعی را به دنبال دارد.

- مهاجرت روستاییان به شهرها کاهش می‌یابد.

- **مشارکت:** ارتقاء مشارکت مردم محلی در بعد تصمیم‌گیری و بهره‌مندی از مزایای گردشگری.

- ایجاد شرایط مناسب برای مشارکت فعال ساکنان بومی در معرفی فرهنگ و آثار فرهنگی منطقه به میهمانان.

۲- تأثیرات منفی

بوم گردشگری همواره با سودآوری دائمی و حتمی همراه نیست، موفقیت آن بستگی به نحوه مدیریت و برنامه‌ریزی دارد. عدم دقت در برنامه‌ریزی یا اجرای ضعیف طرح‌های توسعه بوم گردشگری می‌تواند آن را به طرح‌های معمولی گردشگری تبدیل کند که تأثیرات منفی زیست‌محیطی، اقتصادی و اجتماعی- فرهنگی به دنبال داشته باشد. از جمله این تأثیرات منفی می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

۱-۲- تأثیرات اقتصادی

- **اشتغال‌زایی:** تعداد فرصت‌های شغلی ایجاد شده در مناطق حفاظت‌شده به شهرت و قابلیت آن منطقه بستگی دارد؛ بنابراین نباید در مورد تعدد فرصت‌های شغلی در این مناطق اغراق شود.

- مشاغل مربوط با بوم گردشگری پاره‌وقت و فصلی است و باید به‌عنوان درآمد مکمل در کنار سایر منابع درآمدی در نظر گرفته شود. - از محدودیت‌هایی اشتغال‌زایی در مناطق حفاظت‌شده، ماهیت شغل می‌باشد. در این میان تعداد محدودی به‌عنوان مدیر در نظر گرفته می‌شود و بیشتر به صورت شغل‌های خدماتی می‌باشد و این امر می‌تواند مطلوبیت گردشگری را کاهش داده و امکان توسعه بوم گردشگری کاهش یابد.

- **افزایش قیمت:** با افزایش تقاضای گردشگران و مردم محلی برای خدمات بیشتر یا خرید کالا، قیمت‌ها افزایش می‌یابد. این افزایش قیمت می‌تواند برای کالاهای اساسی و موردنیاز روزانه افراد باشد و یا در قیمت زمین و مسکن.

۲-۲- تأثیرات زیست‌محیطی

اثرات زیان‌بخش بوم گردشگری در محیط‌زیست، از بهره‌برداری بیش‌ازحد گردشگران از محیط‌های طبیعی ناشی می‌شود که در موارد زیر بررسی شده است:

- **تخریب محیط‌زیست:** تخریب محیط طبیعی در اثر پیاده‌روی در بیشه‌زارها و مراتع و آسیب مستقیم به پوشش گیاهی از طریق بوته کنی، قطع درختان، چیدن گل‌ها و نابودی گیاهان و از بین رفتن زمین‌های کشاورزی.

- فعالیت‌های گردشگری مخرب از قبیل شکار، تغییرات کاربری اراضی، آتش‌سوزی در جنگل‌ها.

- تمرکز شدید فعالیت‌های گردشگری در یک منطقه جغرافیایی و عدم توزیع آن در مناطق گوناگون.

- بهره‌برداری بیش‌ازحد از منابع و امکانات گردشگری و انتخاب کارکردهای نامطلوب آن.

- **آلودگی منابع آب، خاک و صوتی:** پراکندگی زباله‌ها در محیط‌زیست و تجمع پشه، مگس و حیوانات موذی در محیط‌های گردشگری، انتشار بوهای نامطبوع در فصل تابستان و جاری شدن فاضلاب‌های تصفیه نشده هتل‌ها و سایر تأسیسات گردشگری در سواحل آبی، رودخانه‌ها.

- افزایش آلودگی صوتی در اثر تردد وسایل نقلیه و شلوغی مردم.

۲-۳- تأثیرات اجتماعی- فرهنگی

- **از دست رفتن آسایش مردم محلی:** یک مشکل رایج، انبوه شدن بیش‌ازحد جمعیت گردشگران و از دست رفتن آسایش مردم محلی است که منجر به ایجاد نارضایتی و حس دشمنی به گردشگران در سکنه می‌شود؛ چنانچه بهره‌مندی سهل و آسان مردم محل و دسترسی آن‌ها به ویژگی‌هایی همچون تسهیلات خرید و حمل‌ونقل ناممکن شود، نارضایتی و ناآرامی مردم را برمی‌انگیزاند. همچنین در صورتی که مردم محلی احساس کنند چندان از منافع اقتصادی گردشگری بهره‌مند نمی‌شوند و توسعه گردشگری در کنترل گروه‌های ذینفع غیربومی است، نارضایتی آنان دوچندان می‌شود.

- **انحرافات فرهنگی:** با توجه به شکنندگی خاص میراث فرهنگی، ممکن است توسعه گردشگری موجب صدمه دیدن اصالت الگوهای فرهنگی بومی شود، مردم بومی که به شیوه سنتی زندگی می‌کنند، می‌توانند با تماس با گردشگران برای همیشه دچار زوال فرهنگی شوند.

- ممکن است به‌واسطه تفاوت زبان و عادات و سنن مردم محل و گردشگران، میان دو طرف سوء تفاهم و برخوردهایی بروز کند که موجب ترسیم تصویر نامطلوبی از کشور در چشم بیگانگان و تصویر نامطلوبی از گردشگری در چشم اهالی محل شود.
- رفتار گردشگری نامناسب در برابر فرهنگ‌های بومی.
- بروز شغل‌های کاذب و رواج تکدی‌گری و مزاحمت‌های مردمی.

نتیجه‌گیری

از اهداف بوم گردشگری می‌توان به حفظ تنوع زیستی و ایجاد یا تقویت نقش نظارتی جوامع بومی روستایی اشاره نمود. بوم گردشگری به‌صورت مستقیم از طریق ایجاد درآمد برای مناطق، انگیزه لازم را برای حفاظت از میراث طبیعی، حفظ و تداوم میراث فرهنگی و توسعه منطقه ایجاد می‌نماید. ایران از جمله کشورهای دارای جاذبه‌های خاص و بی‌نظیر است که می‌تواند در کنار پیشینه تاریخی و فرهنگی خود از آن‌ها نیز برای جذب گردشگر بهره‌گیری کند. لیکن به دلیل عدم مطالعه و برنامه‌ریزی، استفاده فراوانی از قابلیت‌های بوم گردشگری کشور به‌منظور توسعه اقتصادی و اجتماعی در نقاط شهری و روستایی نشده است. مشارکت افراد جامعه در بوم گردشگری، دارای ارزش افزوده است؛ بنابراین برای توسعه کسب‌وکار و حفاظت از منابع طبیعی جوامع روستایی به‌عنوان افراد ذینفع باید با مدیریت منطقه حفاظت‌شده متحد شوند. البته با شناخت جاذبه‌های بوم گردشگری و با ارائه برنامه‌ریزی منسجم و نظام‌یافته متناسب با شرایط و قابلیت‌های منطقه به‌منظور توسعه بوم گردشگری، می‌توان کشور را از رکود اقتصادی و وابستگی به نفت نجات داد و زمینه را برای اشتغال بیشتر و حفظ ذخایر و منابع ملی آماده نمود.

منابع

- ازکیا، م. (۱۳۸۷). توسعه پایدار روستایی. تهران: انتشارات کیهان، چاپ پنجم.
- الوانی، س.م. و پیروز بخت، م. (۱۳۸۵). فرآیند مدیریت جهانگردی. دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- پاپلی یزدی، م.ح. و سقایی، م. (۱۳۸۵). گردشگری، ماهیت و مفاهیم. تهران: انتشارات سمت.
- درام، ا. و مور، آ. (۱۳۸۸). مقدمه‌ای بر برنامه‌ریزی و مدیریت اکو توریسم. ترجمه: محسن رنجبر. انتشارات آبیژ، چاپ اول.
- زاهدی، ش.ا. (۱۳۸۷). مبانی توریسم و اکو توریسم پایدار. تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی، چاپ ۱۳.
- ضرغام بروجنی، دکتر ح. (۱۳۸۹). برنامه‌ریزی توسعه جهانگردی، رویکردی هم‌پیوند و پایدار. تهران: انتشارات مهکامه.
- طالب، م. و عنبری، م. (۱۳۸۷). جامعه‌شناسی روستایی. تهران: انتشارات دانشگاه تهران، چاپ سوم.
- طرح کالبدی ملی ایران. (۱۳۷۵). گزارش تلفیق طرح کالبدی ملی ایران. وزارت مسکن و شهرسازی، معاونت شهرسازی و معماری.
- غمخور، ا. (۱۳۸۲). اصول و مبانی جهانگردی. تهران: نشر فرآمد.
- کرمی، ن. (۱۳۷۸). اکو توریسم ایران. انتشارات شورای عالی ایران‌گردی و جهانگردی.
- نسترن، م. و حجه‌فروش، ش. (۱۳۹۱). سنجش توانمندی‌های بوم گردی مناطق حفاظت‌شده با استفاده از GIS (مطالعه موردی: پناهگاه حیات‌وحش قمیشلو). جغرافیا و برنامه‌ریزی محیطی، سال ۲۳، شماره ۲.
- Briedenhan, J. & Wickness, E. (2004). Tourism- Routes as a Tool for the Economic Development of Rural Vibrant hope or Impossible Dream. *Tourism of Management*, Vol. 25.
- Blamey, K. (2001). Principles of ecotourism. In D. B. Weaver (ED) *The encyclopedia of ecotourism*. New York: Cabia publishing, 5-22.
- Boyd, S.W. & Richard, W.B. (1996). *Managing Ecotourism: An Opportunity Spectrum Approach*. *Tourism Management*, 17 (8).
- Butler, R. W. (1980). The concept of tourist area cycle of evolution: Implications for management of resources. *Canadian Geographer*, 24, 5-12.
- Cater, E. (2000). *Ecotourism in the world; Problems and prospect for sustainability*. New York, NY: John Wiley and Sons.
- Choi, S. Hwan. (2003). *Measurement of Sustainable Development progress for Managing Community Tourism*, Dissertation for PHD) Texas A&M University.
- Fennel, D.A. (2001). A content analysis of ecotourism definition. *Current Issues in tourism*, pp.403-421.

- Funnell, D. & Bynoe, D. (2007). Ecotourism and institutional structures. Journal of ecotourism, 6(3).
- Goeldner, C., Ritchie, R., Brent, J. & McIntosh, R. (1999). tourism:principles. Practices. Philosophies, J.W publication.
- Hall, M.C. (2000). Tourism Planning, Policies, Processes and relationships. Pearson Education. Harlow.
- Jurowski, C., Uysal, M. & Williams, D. R. (1997). A theoretical analysis of host community resident reactions to tourism. Journal of tourism research. 36 (2), 3-11.
- Swarbrooke, john. (1998). Sustainable Tourism Management, New York, Cobi.